

ЗА НЯКОИ ВТОРИЧНИ ФУНКЦИИ НА ОПРЕДЕЛИТЕЛНИЯ ЧЛЕН В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Борис Норман
Беларуски държавен университет, Минск

Борис Норман. О некоторых вторичных функциях определительного артикля в болгарском языке

В статье исследуются вторичные, дополнительные функции, которые выполняет в болгарских текстах определительный член (артиклъ). Отмечаются сложные и сомнительные случаи в употреблении членной формы. Приводятся примеры новых (отдельных) лексических значений, которые получает существительное при присоединении члена (*много – многото, през ден – през деня* и т. п.). Особое внимание уделяется синтаксической функции члена: его наличие или отсутствие позволяет разграничить некоторые члены предложения: подлежащее или определение, обстоятельство или определение и т. д. Систематизируются разные точки зрения, представленные в трудах Л. Андрейчина, Ст. Стоянова, Св. Иванчева и др. Приводятся примеры из болгарской художественной литературы и научных текстов. Сформулирована идея, что во внутренних связях, которые соединяют категорию определенности с другими категориями (число, время, степень и др.), реализуется общий грамматический потенциал данного языка.

Ключевые слова: болгарский язык, грамматика, определительный член, синтаксическая функция

Boris Norman. About Some Secondary Functions of the Definite Article in Bulgarian

The following article examines the secondary and additional functions performed by the definite article in Bulgarian texts. It highlights difficult and ambiguous cases in the use of the article form. It provides examples of new lexical meanings which the noun receives through the addition of an article (*mnogo – mnogoto, prez den – prez denya*, etc.). The syntactic function of the article receive special attention as its presence or absence allows us to distinguish some parts of the sentence from others, such as subject or definition, adverbial modifier or definition, and so on. The study engages with different points of view presented in the works of L. Andreychyn, St. Stoyanov, Sv. Ivanchev, and others. It draws examples from Bulgarian fiction and scientific texts. The main idea posits that the general grammatical potential of this language is realized in the internal relations that connect the category of definiteness with other categories (number, time, degree, etc.).

Key words: Bulgarian language, grammar, definite article, syntactic function

Преди почти 50 години публикувах една статия за синтактичните функции на члена в българския език (Норман 1978), за която скоро ми напомни професор Петя Асенова (използвам този приятен повод да ѝ благодаря).

Понастоящем продължавам да се придържам към една своя стара теза: че всеки език разполага с определен потенциал за изразяване на граматическата информация и тази информация се разпределя по присъщите на тоя език формални средства (Норман 1974: 146 – 147). Ако в тоя език има падежна система, значи с помощта на падежите се изразява до известна степен и определеността на предмета. Ако в езика има категорията определеност (с артикли), значи чрез тези средства се изразяват и синтактичните отношения на името (поначало присъщи на категорията падеж). Ако в езика има категорията вид, тя „оттегля“, приема върху себе си някои темпорални значения. Ако, обратно, има развита темпорална система, тя покрива и някои оттенъци, присъщи иначе на категорията вид.

Всъщност тази мисъл не е съвсем моя и не е чак толкова нова. Възгледите на Вилхелм фон Хумболт върху езика като възплъщение на духовната енергия на народа са се трансформирали по-късно в идеята за дълбоки вътрешни връзки на езиковите категории, потвърждавана много пъти с фактически материал от редица езици в тяхното развитие.

Например Херман Паул показва върху немски и друг материал, че формирането на модалните значения е тясно свързано със системата на глаголните времена (Паул 1960: 333). Според А. М. Мухин развитието на категорията определеност в английски език се е предизвиквало от постепенното отмиране на падежните флексии и „необходимостта да се уточнят едни или други граматически категории на съществителното, които не намираха достатъчно отчетлива изява в морфологията на самото име“ (Мухин 1960: 369). Изтъкнатият руски българист Ю. С. Маслов е свързвал загубата на простите минали времена (претерити) в редица езици с развитието на категорията преизказност (Маслов 1964: 200). В. Маровска установява връзката между категориите референтен статус (въсъщност определеност) и число (Маровска 2013: 209 – 217); а в Е. Ю. Иванова и А. А. Градинарова (2015: 388 – 389) се резюмира, че присъствието или отсъствието на члена често е обусловено от един или друг начин на глаголното действие. Общо взето, няма съмнение в това, че развитието на определеността в българския език е повлияло съществено на цялата му граматическа система.

Трябва да се отбележи от самото начало, че членът е недостатъчно (непълно) граматикализирано средство. Това означава, че съществуват редица ситуации, в които употребата на члена изисква познаване на някои допълнителни условия (тоест в речевата дейност се преминава, тъй да се каже, от „автоматично“ към „ръчно управление“). Това признават

и най-големите авторитети в областта на българското езикознание. На времето професор Беньо Цонев пише:

Преди всичко трябва да кажа, че употребата на членувани и нечленувани думи, както в български език, така и във всички други езици, зависи често пъти от скрити за нас причини, та по някой път употребяваме член, дето логиката не би допуснала и, наопаки, нейде пък изпускаме членуването и там, дето би се налагало по логически причини.

(Цонев 1937: 468)

Подобно мнение изказва и проф. Любомир Андрейчин:

Употребата на члена при нарицателните имена се управлява от нашия основан върху природата на езика ни усет за изтъкване на представата за определеност и неопределеност на предметите, за които говорим. Практически обаче определеността не изпъква достатъчно отчетливо и наложително във всички случаи, затова и членуването не се налага винаги с еднаква необходимост и става понякога повече или по-малко факултативно или механично.

(Андрейчин 1942: 145)

А колегата му Стоян Стоянов, посветил на категорията определеност специално помагало, изрежда в него цял списък от „излишни и неправилни“ ситуации на членуването. И заключава:

Освен тези по-типични случаи в практиката се срещат и други най-разнообразни случаи на немотивирано, „механично“ (следователно излишно) членуване, което се отразява неблагоприятно върху добрия стил и върху благозвучието на речта.

(Стойанов 1965: 84)

Може би с цел да потвърди тази теза, професорът лансира в друго свое отделно издание такива подзаглавия, като: *Начини за образуване на думи в българския език; Образуване на сложни прилагателни; Образуване на местоимения* и др. (Стойанов 1977), макар че по-скоро тук би се очаквало „Начини на образуване на думите...“, „Образуване на сложните прилагателни...“ и т.н.).

Ще посоча тук и мнението на споменатия Ю. С. Маслов:

Изборът между общата и определената форма е обусловен отчасти от смисъла на изказването [...], а отчасти и от установената традиционна употреба на общата форма предимно в едни, а на определената форма предимно в други типове изрази.

(Маслов 1982: 162)

И през по-късни години продължават да се появяват публикации, чиито автори са обезпокоени от разклатения узус в тази сфера на граматиката (Грамматика на грешките 1982: 39 – 52; Лакова 1987; Шамрай 1989: 4 – 7, 37 – 39 и др.; Български език 1997: 102; Савова 2018 и др.). Регистрирането на известна неяснота, несигурност, разклатеност при употребата на членната форма в речта поражда много въпроси, съмнения и затруднения при изучаващи българския език в различни страни.

Съмненията се множат и когато виждаме, че класиците на българската литература си позволяват голяма свобода в използването на членната форма. Ще посоча няколко примера:

Той гледаше как двамата отминаваха нататък ... и сякаш чувствуваше близостта им, стремежа им един към друг и не само това – колко много неприязън и може би злоба изпитваха в тази минута и **двама** против него.

(Г. Райчев)

Така падна Пеня Ронда и така наново се проля много испанска кръв **за господ** и за краля.

(Д. Димов)

Такова честолюбие не отива на граждани на **социалистическо общество** и даже е достойно за порицание.

(И. Петров)

Слънчогледите щяха да си останат така, с пречупени стъбла и полупразни пити, затрупани от снега, който идва след дъждовете. Но сега над тях бръмчаха **дивите пчели**.

(Ст. Стратиев)

На другата пролет в канавките изникнаха първите треви, нацъфтяха **великденчета** и **лазарки**, пусна хурки киселецът.

(Г. Мишев)

Впрочем и в класическия учебник на Ст. Стоянов (Стоянов 1964: 381), в раздела за преизказно наклонение, се привежда подобен пример: *Я, небето съвсем се изяснило и греело **слънце**, а аз мислех, че още вали!*

Всеки от тези случаи изисква специално обяснение – това е ситуацията, която по-горе нарекох „ръчно управление“. Например К. Иванова пише за подобни злоупотреби с членната форма по вестниците:

[...] На нашите публицисти предстои да се справят с ред трудности дори само в тази мъничка област на граматиката. Тук на помощ може и трябва да дойде

народната практика, разговорната реч. В нея са се закрепили много нечленувани изрази, наследство от миналото на езика. Нека не ги гоним от вестниците! (Иванова 1974: 100)

Аз няма да засягам тук теоретичните (методологичните) аспекти на категорията определеност в български език: референтност/нереферентност, специфичност/неспецифичност, идентификация, актуализация и др. Тези проблеми се дискутират отдавна и сигурно ще бъдат още дълго време важен обект на научни изследвания (вж. Лакова, Гаргов 1985; Куцаров 2007: 407 – 458; Иванова, Градинарова 2015: 380 – 387; Буров 2016: 149 – 177 и др.).

Също така извън моето внимание ще останат различни въпроси, свързани с функционирането в българския език на думата *един*, изпълняваща в значителна степен ролята на неопределителен член (Станков 1984; Стаменов 1985; Стоянов 1987 и др.). Сложната триада „член – отсъствие на член – *един*“ заслужава отделно и задълбочено внимание.

Моята задача е значително по-тясна и по-скромна. Искам да очертая страничните (допълнителните) функции на члена, които не влизат в кръга на неговите „преки задължения“. Като основни функции в съответствие с научната традиция разглеждам следните: а) индивидуализираща, конкретизираща функция: *Присъдата бе смърт*, и б) обобщаваща, генерична функция: *Овцата е домашно животно; Върбата обича влажните места* (Стоянов 1965: 8 – 9). Към тези две основни функции с право можем да присъединим още две: в) анафорична функция, препращаща адресата към друга (предишна) част на текста: *Среципах по пътя едно момче. Момчето ми каза, че...;* г) комуникативна функция, отразяваща опозицията „тема – рема“: известната част на информацията обикновено се членува: *Художникът е вълшебник; Вълшебникът е художник* (Иванчев 1978: 128 – 135, 152 – 156, 157 – 165; Гинина 1980).

Преминавайки към анализа на фактическия материал, бих искал преди всичко да напомня, че членът служи за формален признак на съществителното име или цялата именна група. И дори ако някоя дума (например наречие, междуметие, служебна дума) е казано епизодично се субстантивира, тя придобива правото да се членува, както в случая:

Той започнал да мечтае. Не за кариера на всемирно известен лекар, а да разплете косата на Клара, да я разпусне като плащ по голите ѝ рамене и да зарови лице в това копринено наметало. А после... „**После**то“ му било ясно от медицинските книги...

(З. Лалова)

В същото време обаче, както е известно, съществуват редици семантични групи на имена, които поначало не приемат членна форма. Тук спадат преди всичко собствените имена (с отделни изключения), названията на месеците, дните на седмицата, посоките на света (*юг, север*), някои роднински имена в съчетание с притежателната клитика (*майка ми, баща ми, жена ми, сестра ми, брат ми...*). Може да се твърди, че при тях отсъствието на члена служи за формален признак, потвърждаващ тяхното лексикално значение.

Още по-явно „лексикалната“ функция на члена проличава в други случаи.

В известен брой случаи членуването стеснява или въобще променя значението на съществителното име. Ако *сутрин* означава „начална част на деня“, *сутринта* уточнява това понятие: „начална част на утрешния (или днешния) ден“. Ако *през деня* означава „в продължение на дневното време“, *през ден* има съвсем друго значение: „след един ден“: интервал, след който някое събитие се повтаря. Същото може да се каже за семантичната разлика между *през нощта* и *през нощ* (последния пример използва Д. Савова, за да покаже на чуждестранни студенти българисти ролята на членната форма (Савова 2018: 201). Думата *столица* има значение „главен град на държавата“, докато *столицата* за българина означава „София“. Всичко това е естествено: човек организира хронотопа в съответствие с актуални, близки нему условия, и членът му помага в тая работа.

Още един пример. Българските наречия *много* и *малко* са известни със своя полисемантичен характер. *Речник на българския език* дава по 11 значения на всяко едно от тях (без да смятаме фразеологизираните употреби). Обаче формите *много* в значение „мнозина, сума“, „целият голям брой“ и *малкото* „малцина, шепа“ („като количествено числително“) са представени тук като отделни позиции с пояснение: „само членувано“ (РБЕ 1998: 104). Виждаме как членът, изхождайки от референтното си значение, придобива ново, квантитативно, ограничаващо обема на понятието – срв.:

ИВАН АНТОНОВ. На млякото се отразяват **много** приказки и шумът. Когато се шуми – няма мляко...

(Ст. Стратиев)

Лексикалната функция на члена се проявява и в някои обстоятелствени пояснения. Ще приведа за пример едно фино наблюдение на Николай Хайтов:

Авторът (пише Илчев) заявява, че Галилей умира в затвора (стр. 18). Той умира във вилата си, където действително е бил под надзора на инквизицията. А въпросният израз у Пашев е: „Макар Галилей да умря в затвор,

Кеплер в изгнание и гладен“ и т.н., „строшиха се веригите на догмите“. Едно е, когато се каже „затвора“ (както е у Илчев) – тогава е ясно, че става дума за истински затвор, а друго е „затвор“. Както сам Илчев обяснява, Галилей умира във вилата си, „където действително е бил под надзор на инквизицията“, което нищо друго не означава, освен че собствената му вила е била превърната от инквизицията в „затвор“ – в преносния, пък ако щете и в буквалния смисъл на думата.

(Хайтов 1982)

Подобни отношения свързват в българския език изрази *в чужбина* (нечленувано) и *в чужбината* (с членна форма). Да сравним:

В **чужбината** няма нищо хубаво.

В **чужбина** няма нищо хубаво.

Според Л. Иомдин, който привежда тези изказвания (Иомдин 1996: 370), в първото от тях именната група има референтен статус, докато тази във втората няма такъв. Интересно е, че примерите с думите *затвор* и *чужбина* могат да се интерпретират с помощта на превод на руски език: *в затвор* значи „в заключении, под арестом“; *в затвора* – „в тюрьме“; *в чужбина* значи „за границей“ (къде?), *в чужбината* – „в загранице“ (в чужбината като такава).

Понякога се твърди, че членът изиграва словообразователна роля при образуването на наречията от типа на *здравата*, *умната*, *яката* (както и *тичешката*, *лежеешката* и под.), но това мнение надали има сериозни основания (Брезински 1974): морфемата *-та*, ако и да е свързана етимологически с определителния член, иначе – в синхронен аспект – няма никакво отношение към категорията определеност (както и морфемата *-то* в състава на относителните местоимения и наречия (*дето*, *както*, *който*, *защото*...)).

Ако потърсим други истински примери за словообразователната роля на члена, трябва да се обърнем към участието му в състава на прякори (*Шивача*, *Жабата*, *Жоро Италианеца*, *Златко Баретата*, *Николай Попов-Мартеничката* и под.). Поначало се знае, че собствените имена не са съвместими с членуването: „Ограниченото с единствен обект не допуска по-нататъшни ограничения“ (Вендлер 1982: 211). Но в дадения случай собственото име се появява въз основа на апелатива и трябва да получи свое формално отличие (а и жаргонът се придържа към свои правила).

Още един особен случай на българското словообразуване – умалителни и ласкателни лични имена, които в разговорната реч придобиват членна форма: *Васката*, *Борката*, *Колето*, *Ленчето*, *Мичето* и под. Остава ни само да предположим, че нечленуваното име (*Васка*, *Борка*, *Коле*...) не се възприема в домашна обстановка като достатъчен иденти-

фициращ знак и изисква допълнително „ограничаване“, носещо по-скоро прагматична функция.

Да преминем сега към ролята на определителния член в синтаксиса на българския език. Многократно е писано, че функцията на подлога е „склонна“ да изисква членуване на съответното съществително. Дори се гледа с подозрение на нечленувания подлог: „По отношение на словоредата може да се каже, че нечленуваните подлози „не се държат“ като същински подлози“ (Шамрай 1989: 55). Но това е по-скоро статистическа закономерност. Има обаче други, по-специални и по-стриктни правила.

Преди всичко редица синтактични конструкции просто изискват участие на определителния член в тяхната структура или, обратно, не допускат такова участие. В споменатия по-горе учебник повечето от тези условия са изредени в списък (Стоянов 1964: 226 – 229). Става дума за конструкции с удвоено допълнение, със сказуемно определение¹, с приложение от качествен или количествен характер и т.н. Не може да приема членна форма думата, която се използва като обръщение, тоест е употребена в звателна форма: вокативната семантика не иска допълнителна идентификация на личността (Гаравалова 2004: 142). Стриктните предписания засягат и обстоятелствени пояснения с предлози (като част от предлозите предполагат членуване на съществителното име, а друга част, обратно – не допускат такова нещо).

Иначе казано, използването на членната форма е свързано със семантико-синтактичната структура на цялата фраза. Някои примери на погрешна употреба на членната форма, посочвани от стилисти и редактори, се отнасят тъкмо до различни възможности да се тълкува текстът.

Много важна е диференциращата роля на членната форма: членът в редица случаи позволява да се избегне погрешно тълкуване на синтактичната структура (като предпоставка за тези ситуации служи морфологичната омонимия на някои части на речта). Ще се опитам да систематизирам тези ситуации, като ги илюстрирам освен с цитати от художествената литература, също така и с примери от научната.

Сказуемно определение vs. подлог

Отсъствие на член при думата сигнализира, че пред нас е сказуемно определение, в противен случай думата би могла да се тълкува като подлог. Примери:

¹ Не вземам страна в дискусиата относно съдържанието на термина „сказуемно определение“ (Недев 2019; Василева 2022), тъй като я смятам за странична, несъществена по отношение на темата на тази статия.

Ако не беше **ординарец**, сигурно би станал калугер и също така робски щеше да служи на владиката, както сега служеше на полковника.

(Ем. Станев)

Ако допуснем вариант: *Ако не беше ординарецът...*, смисълът на цялото изказване кардинално се променя; това означава: „ако не присъстваше ординарецът...“.

Щом другарят Панов вдигне телефона и каже две думички, смятай се назначен на работа. И **министър**, ако иска, може да те назначи.

(И. Петров)

При вариант *И министърът, ако иска, може да те назначи* думата *министър* поема ролята на подлог.

Ако все още се влача по земята, то е за тебе, татко, мен **адът** ми се струва **обетована земя**...

(В. Мутафчиева)

Да сравним: *Ад ми се струва обетованата земя* – съществителните *ад* и (*обетована*) *земя* си разменят синтактичните роли, а словоредът става обратен.

Разпъна възглавницата, поглади меките цветове на конците и попита:

– Какво ще кажеш, ако я дарим на другаря Недев? Не е **прост пешкир** и сигурно ще се зарадва, нали?

(Г. Мишев)

Словосъчетанието *прост пешкир* е сказуемно определение към елиминирания подлог (*това не е прост пешкир*) и естествено, не се членува. Обаче ако допуснем тук използване на член (например: *не е прост пешкирът*), се променя синтактичната функция не само на думата *пешкир*, а и на *прост*.

Ще посоча тук и един пример от научно-учебен текст:

Можем да станем свидетели на различни спорове, израз на местен патриотизъм. Какво излиза: **хубаво е родното**, хубаво е това, с което сме свикнали.

(М. Виденов)

Хубаво е родното или *хубавото е родно* – смисловата разлика е очевидна, а в основата лежи съответно различно членуване на думите.

Определение vs. сказуемно определение

Дори у минувачите той долавяше едва **скритите зли** усмивки, с които го срещаха и изпращаха.

(Г. Райчев)

Писателят разпределя по свой начин отношенията между определенията към думата *усмивки*. Ако беше: *...долавяше едва скрити злите усмивки*, ролята на формата *скрити* би била друга. Същото имаме в следния пример:

На коленете му лежеше **разтворена тежката и черна** библия.

(Ем. Станев)

Да сравним: *...лежеше разтворената тежка и черна библия*. Действието *разтварям* би се отнасяло в такъв случай към по-предишния темпорален план: *разтворена* щеше да бъде също такъв статален признак на библията, както и признаците *тежка и черна*.

[...] На запад се е отворила една пролука, за да мога да видя **очертан каменния** масив на Балкана и за да може въображението да нарисува върху този каменен масив башибозук и Ботеви четници...

(Й. Радичков)

Срв. вариант с друго използване на члена: *...очертания каменен масив* – разликата е посочена горе.

Планина с нейния суров климат, нейните опасности и нейните тежки условия за препитание държи **бодър духа** на българите, изолирани от гнета на завоевателя, прави ги смели и предприемчиви.

(М. Арнаудов)

Планина държи бодър духа на българите или *планина държи* (тоест запазва, съхранява) *бодрия дух на българите*? Съответно „бодростта на духа“ се представя било като актуална, процесуална характеристика, било като статална, извечна.

Неслучайно **първи славяните** от Великоморавия, с които на северозапад са имали граница българските славяни, са потърсили помощ именно от тях.

(Св. Иванчев)

Числителното в множествено число *първи* е сказуемно определение при подлога *славяните*. Но ако се премести членът от съществителното към числителното, отношението между тях се променя: *първите* става обикновено определение.

Обстоятелствено пояснение vs. определение

Разтъжи се **угрижено селяшкото** сърце.

(Елин Пелин)

Думата *угрижено* е наречие, което изпълнява функция на обстоятелствено пояснение. За това свидетелства отсъствието на члена при тази дума. Ако пък бихме допуснали вариант *Разтъжи се угриженото селяшко сърце*, ясно е, че синтактичната структура се е променила: *угрижено* тук е прилагателно, което с право приема членната форма. Членът по този начин помага да осуети морфологичната омонимия: *угрижено* – наречие, и *угриженото* – прилагателно от среден род в роля на определение.

Понеже бе станало съвсем тъмно, Джек запали фаровете, които осветиха задницата на мулето, и с бумтенето на мотора подплаши **малко животното**.

(Д. Димов)

Ситуацията е аналогична с предишната: думата *малко* тук е обстоятелствено пояснение, но стига да получи членна форма, веднага се превръща в определение (*малкото животно*).

Та ето това си мислех, докато гледах мечето **с умоляващите очи**.

(Й. Радичков)

Кой кого умоляваше? В оригинала *умоляващите очи* са признак на *мечето* (като несъгласувано определение). Ако махнем членната форма при тези *очи*, ще разберем, че говорещият (авторът) гледаше мечето *с умоляващи очи*. И последният израз става обстоятелствено пояснение при глагола *гледах*.

Тогава си помисли, че я гледа с очите **на мъж** и като мъж изпитва удоволствие от линиите и формите на това тяло.

(Г. Мишев)

Гледа я с очите на мъж – значи гледа как: ‘по мъжки начин, с мъжки интерес’; това е обстоятелствено пояснение. Но да допуснем, че думата

мъж става членувана – и това променя коренно както смисъла на фразата, така и ролята на дадената дума: *с очите на мъжа* значи: с чии очи? – *на мъжа си*; това е несъгласувано определение.

Подлог vs. определение

Ще се огранича тук с примери от научни текстове.

Делят **някои езиците** на благозвучни и неблагозвучни. Не знам какви могат да бъдат тук критериите, защото майчиният и бащиният език за всекиго е най-благозвучният.

(Ал. Балабанов)

Местоимението *някои* тук е несъмнен подлог. Обаче ако махнем (условно) члена от думата *езиците*, може да се разбере, че изречението е неопределено-лично (с подразбиран от контекста субект), а *някои* се превръща в определение към съществителното *езици*: [Неспециалисти] *делят някои езици на благозвучни и неблагозвучни*.

Естествено, смисълът на изречението се формира от редица фактори: от лексикалната семантика на думите, от тяхната съчетаемост, от словоредата и т.н.; от значение са и предишният опит на адресата, неговият културен и езиков багаж. Но това не премахва ни най-малко синтактичната роля на члена, който иначе добросъвестно изпълнява своята основна функция.

При опериране с **обект множество безразличието** се възприема директно и не се оценява от адресата като враждебност...

(Ст. Димитрова)

Сблъскването на няколко съществителни в един контекст изисква задължително членуване на едно от тях. Избраният от авторката вариант прави от *безразличие(то)* подлог, а споменатото *опериране* става с какво? – с множествения обект (*обект множество*; косвено допълнение). Но да допуснем други евентуални варианти, като например: *при опериране с обекта множеството безразличие се възприема...* или *при опериране с обект множество безразличие се възприема...* и под. Тъкмо членът „решава“ как да се разпределят функциите на имената в изречението.

Еднородни vs. нееднородни части на изречението

Както се знае, ако съществителното име има няколко определения, те могат, в случай че има нужда да се членуват в текста, да се членуват поотделно. По такъв начин тяхната синтактична еднородност като че ли се поставя под съмнение: „акцентува се поотделно признаците на пред-

мета“ (Андрейчин, Попов, Стоянов 1977: 388). Обаче ако от атрибутивния ред се членува само първото определение, с това се подчертава единството, еднородността на признаците. Съответно авторът може с това средство да моделира определен качествен образ в съзнанието на читателя; всъщност той му натрапва своето виждане на ситуацията. Пример:

[...] Желязото под неговия чук добиваше неочаквано такива съвършени форми, каквито той не би могъл да направи и при **най-бавната и внимателна** работа.

(Й. Йовков)

Признаците „бавен“ и „внимателен“ характеризират човешката дейност от различни страни; при това първият от тях има по-скоро негативна отсянка, а вторият е явно позитивен. Обаче в дадения контекст те фактически стават синоними (срв. друг вариант на членуването: *при най-бавната и при внимателната работа*).

Следващият пример е донякъде противоположен на предишния: тук се членува всяко определение.

Не можех очите си да откъсна от тая добра стока, създадена и отгледана от същите тия хора – **немарливите и престъпно разпилените**. Защо и стопанските стада да не бъдат здрави и силни?

(К. Атанасов)

Признаците „немарлив“ и „престъпно разпилян“ са от семантично гледище много близки; и двете оценки са рязко отрицателни. Обаче писателят, като ги членува поотделно, ги разглежда като самостоятелни характеристики на хората (може би с цел да намекне, че първата е стихийна и природна, а втората – социална и умишлена?).

Членуването на еднородни части на изречението има не само стилистичен или аксиологичен аспект. То засяга и характера на граматичната структура. Част от примерите, които привежда К. Иванова в своята статия за непоследователна употреба на члена, представят ситуация, когато „една част от имената получават член, а друга част не получават, макар че са еднородни с първите и са поставени при еднакви граматични условия с тях“ (Иванова 1974: 102). Ще покажа, че такива примери се срещат не само по страниците на вестниците:

Моминските песни се разтварят в съзвучието **на звънците, на овчето проблейване и металически кучи лай**, в плакнешката мелодия на пролетните потоци.

(Д. Жотев)

Беше великолепен ден, топъл и спокоен, с едва **полюшващи се** върхове на тополите край брега, **със започващите** да жълтеят листа.

(Ст. Стратиев)

На какво се радвал дядо Йоцо? На **български** паша, на **български** войник, на **българското** БДЖ, на **българските** работи. Слепец. Честит слепец.

(Ж. Иванов)

Следователно членът покрай своите основни функции става нещо като сигнализатор за уреждане на отношенията между еднородни и нееднородни предмети, еднородни и нееднородни признаци.

Освен изредените съществуват и други ситуации, в които наличието или отсъствието на членната форма влияе върху разбирането и тълкуването на изречението (например подлог vs. обстоятелствено пояснение, сказуемно определение vs. допълнение и др.). Но за мене е важно поначало да покаже ролята на члена, който заедно със словореда, служебните думи и лексикалната семантика участва в синтактичната организация на текста.

Общият извод е, че присъствието на члена в граматическата система на българския език оказва кардинално влияние върху вътрешната ѝ структура. Съществуват дълбинни връзки между определеността и категориите падеж (доколкото за такава въобще може да се говори в този език – вж. Куцаров 2007: 481 – 522), вокатив, число, степенуване, глаголен вид. Членуването също така има пряк допир с изразяването на притежателните отношения, удвояването на допълнението, формирането на еднородни части на изречението и т.н. Тъкмо това е нагледна проява на цялостния характер на граматичната система на езика. Но в дадения случай исках да покажа, че членът в българския език покрай основните си функции играе важна роля за създаване на нови лексикални единици и още по-важно – служи за сигнализиране на различни синтактични отношения: с негова помощ говорещият структурира мисълта си.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1942:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.]. София: Хемус, 1942.
- Андрейчин, Попов, Стоянов 1977:** Андрейчин, Л., Попов, К., Стоянов, Ст. *Граматика на българския език*. [Andreychin, L., Popov, K., Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskiya ezik*.]. София: Наука и изкуство, 1977.
- Брезински 1974:** Брезински, Ст. Недостатъчно описани български наречия от словообразователния тип *здравата, умната*. [Brezinski, St. *Nedostatachno opisani balgarski narechiya ot slovoobrazovatelniya tip*

- zdravata, umnata.*] // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej 14.* Warszawa: PWN, 1974, 143 – 148.
- Буров 2016:** Буров, С. П. *Исследования по грамматике современного болгарского языка.* [Burov, S. P. Issledovaniya po grammatike sovremennogo bolgarskogo yazyuka.] Тверь: Тверской государственный университет, 2016.
- Василева 2022:** Василева, Р. Още едно предложение за разграничаване на сказуемното име и сказуемното определение в българския език [Vasileva, R. Oshte edno predlozhenie za razgranichavane na skazuemното име i skazuemното определение v balgarskija ezik.] // *Известия на ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“*, кн. XXXV, 2022, 141 – 161.
- Вендлер 1982:** Вендлер, З. Сингулярные термы. [Vendler, Z. Singulyarnује терму.] // *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIII. Логика и лингвистика.* Москва: Радуга, 1982, 203 – 236.
- Гаравалова 2004:** Гаравалова, И. За организацията на морфологическата категория „вокатив“ и характера на тъй нар. звателни форми в съвременния български книжовен език. [Garavalova, I. Za organizacijata na morfologicheskata kategoriya „vokativ“ i haraktera na taj nar. zvatelni formi v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Български език*, 2004, кн. 2 – 3, 137 – 142.
- Георгиева, Мурдаров 1982:** Георгиева, Е., Вл. Мурдаров (съст.). *Грамматика на грешките.* [Georgieva, E., Vl. Murdarov (eds.). Gramatika na greshkite.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Гинина 1980:** Гинина, Ст. Категорията определеност/неопределеност на имената и въпросите на актуалното членение на изречението. [Ginina, St. Kategoriyata opredelenost/neopredelenost na imenata i vaprosite na aktualното chlenenie na izrechenieto.] // *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis.* A 28. Brno: Masarikoiva Univerzita, 1980, 149 – 160.
- Иванова, Градинарова 2015:** Иванова, Е. Ю., А. А. Градинарова. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского.* [Ivanova, E. Yu., A. A. Gradinarova. Sintaksicheskaya sistema bolgarskogo yazyuka na fone russkogo.] Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- Иванова 1974:** Иванова, К. Въпроси около употребата на члена в езика на нашите вестници. [Ivanova, K. Vaprosi okolo upotrebatata na chlena v ezika na nashite vestnitsi.] // *Проблеми на българската книжовна реч.* Съст.: проф. Л. Андрейчин. София: Наука и изкуство, 1974, 91 – 104.
- Иванчев 1978:** Иванчев, Св. *Приноси в българското и славянското езикознание.* [Ivanchev, Sv. Prinosi v balgarskoto i slavyanskoto ezikoznanie.] София: Наука и изкуство, 1978.

- Иомдин 1996:** Иомдин, Л. Л. Семантическая неполнота русских именных парадигм. [Iomdin, L. L. Semanticheskaya nepolnota russkih imennyh paradigm.] // *Die Welt der Slaven*. 1996. Vol. XVI. München: Otto Sagner Verlag, 361 – 384.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kucarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.]. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Лакова 1987:** Лакова, М. За прекалената употреба на нечленувани форми в българския език. [Lakova, M. Za prekalenata upotreba na nechlenuvani formi v balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1987, № 4, 337 – 338.
- Лакова, Гаргов 1985:** Лакова, М., Гаргов, Г. За категорията определеност/неопределеност като семантико-прагматична категория. [Lakova, M., Gargov, G. Za kategoriyata opredelenost/neopredelenost kato semantiko-pragmaticzna kategoriya.] // *Език и литература*, 1985, № 2, 32 – 40.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.]. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Маслов 1964:** Маслов, Ю. С. К утрате простых форм претерита в германских, романских и славянских языках. [Maslov, Yu. S. K utrate prostyh form preterita v germanskih, romanskih i slavyanskih jazykah.] // *Проблемы сравнительной филологии*. Сборник статей к 70-летию В. М. Жирмунского. Москва – Ленинград, 1964, 192 – 201.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Yu. S. Gramatika na balgarskiya ezik.]. София: Наука и изкуство, 1982.
- Мухин 1960:** Мухин, А. М. Об артикле. [Muhin, A. M. Ob artikle.] // *Вопросы грамматики*. Сборник статей к 75-летию акад. И. И. Мещанинова. Москва – Ленинград, 1960, 362 – 371.
- Недев 2019:** Недев, И. За разграничаването на сказуемното име от сказуемното определение. [Nedev, I. Za razgranichavaneto na skazuemното ime ot skazuemното opredelenie.] // *Проглас*, XXVIII, кн. 2, 259 – 271.
- Норман 1974:** Норман, Б. Ю. «Описательная» передача семантической специфики и универсальные грамматико-семантические потенции. [Norman, B. Yu. «Opisatel'naya» peredacha semanticheskoy spetsifiki i universal'nye grammatiko-semanticheskie potentsii.] // *Проблемы семантики*. / Отв. ред. В. М. Солнцев. Москва: Наука, 1974, 144 – 149.
- Норман 1978:** Норман, Б. Ю. О синтаксических функциях артикля в болгарском языке. [Norman, B. Yu. O sintaksicheskikh funktsiyah

- artiklya v bolgarskom yazyke.] // *Весник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*, Серыя IV, 1978, № 1, 46 – 50.
- Паул 1960:** Пауль, Г. *Принципы истории языка*. [Paul', G. Principy istorii yazyka.] Москва: Издательство иностранной литературы, 1960.
- РБЕ 1998:** *Речник на българския език. Том 9*. [Rechnik na balgarskiya ezik. Tom 9.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998.
- Савова 2018:** Савова, Д. Членуването на имената в българския език във функционална перспектива (идеи за преподаването му на чуждестранни студенти българисти). [Savova, D. Chlenuvaneto na imenata v balgarskiya ezik vav funktsionalna perspektiva (idei za prepodavaneto mu na chuzhdestranni studenti balgaristi).] // *Slavica Lodziensia*, 2, 2018, 197 – 203.
- Стаменов 1985:** Стаменов, Хр. За употребата на *един* като показател за неопределеност в българския език (в сравнение с английски). [Stamenov, Hr. Za upotrebata na edin kato pokazatel za neopredelenost v balgarskiya ezik (v sravnenie s angliyski).] // *Език и литература*, 1985, № 3, 33 – 44.
- Станков 1984:** Станков, В. За категорията *неопределеност на имената* в българския език. [Stankov, V. Za kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1984, № 3, 195 – 205.
- Стоянов 1965:** Стоянов, Ст. *Членуване на имената в българския език*. [Stoyanov, St. Chlenuvane na imenata v balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1965.
- Стоянов 1977:** Стоянов, Ст. *Словообразуването в българския език. I. Имена*. [Stoyanov, St. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik. I. Imena.] София: Народна просвета, 1977.
- Стоянов 1987:** Стоянов, Ст. По въпроса за наличието на неопределителен член в българския език. [Stoyanov, St. Po voprosa za nalichieto na neopredelitelен chlen v balgarskiya ezik.] // *Език и литература*, 1987, № 6, 3 – 10.
- Хайтов 1982:** Хайтов, Н. С лека ръка. [Haytov, N. S leka raka.] // *АБВ* (седмичник, издание на Комитета за култура), 1982, № 49.
- Цонев 1937:** Цонев, Б. *История на българския език. Б. Специални части. Том трети и последен*. [Tsonev, B. Istoriya na balgarskiya ezik. B. Spetsialni chasti. Tom treti i posleden.] София: Придворна печатница, 1937.
- Шамрай 1989:** Шамрай, Т. *Членувани и нечленувани имена в българския език*. [Shamraj, T. Chlenuvani i nechlenuvani imena v balgarskiya ezik.] София: Народна просвета, 1989.